

СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА ЕКОЛОГИЧНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Златка П. Ваклева

*ПУ „Паисий Хилендарски“, Факултет по Биология,
Катедра „Ботаника и МОБ“, ул. „Цар Асен“ №24, 4000 Пловдив,
E-mail: zlatkavakleva@yahoo.com*

Abstract. The material present one research on the modern aspects in the environmental education, with are outlined notions: environmental education, environmental literacy, environmental ethics, and responsible behavior toward the environment etc.

Key words: environmental education, environmental literacy, environmental ethics, responsible behavior toward the environment etc.

Актуалност и концептуална основа на изследването

Екологичните проблеми са навсякъде около нас: замърсяване с промишлени и битови отпадъци, ерозия на почвите, киселинни дъждове, озонова дупка, пожари, обезлесяване, намаляване на биорознообразието и др.

Проблемите по опазване на околната среда са едни от най-острите в началото на 21 век и са актуални за целия свят. Кои са възможните решения?

Специалистите предлагат редица технологични, законодателни, икономически, социални мерки. Ако учените могат, в условията на предстояща екологична криза да създадат ефективни начини за изход от тази ситуация на технологично и инструментално ниво, то в рамките на педагогическите науки е възможен друг по-продуктивен и перспективен начин за изход от сложната ситуация посредством формиране на отговорно, ценностно ориентирано отношение към природата на планетата в процеса на екологичното образование (ЕО). В този смисъл, ЕО е тема с все по-нарастваща актуалност, породена от съвременната екологична ситуация, която в много аспекти е кризисна.

Актуалността в развитието на ЕО е повлияно и от динамичните процеси на екологизацията в науката, културата, икономиката и политиката. Тъй като не е възможно животът да бъде отделен от средата, може да се каже, че всяко образование трябва да бъде екологично ориентирано.

Представеният доклад е част от теоретико-експериментално педагогическо изследване с:

Цел – определяне някои съвременни аспекти и противоречия в развитието на екологичното образование у нас.

Обект на изследване – акценти в съдържанието на екологично образование.

ЕО е в процес на постоянно динамично изменение. Промените засягат както системата за организация и съдържанието на ЕО, така и пътищата и начините за неговата реализация в учебно-възпитателния процес, което е отражение на съвременната позиция по проблемите на взаимоотношенията между човека и обкръжаващата го среда и тяхното решение.

Акценти на изследователското търсене

Екологичното образование измина дълъг път на развитие. Основните събития в тази насока, в хронологичен ред са:

1948 г. е основана международна природозащитна организация – Международният съюз за защита на природата и природните ресурси (*IUCN*) с централа в Гланд, Швейцария.

1961 г. е открит WWF – Световен фонд за опазване на дивата природа.

1970 г. се създава МАБ (Man and Biosphere) към ЮНЕСКО.

1972 г. в Стокхолм се провежда конференцията на ООН за човешката среда. Проблемите на екологичното образование са поставени в „Резолюция 96“ на конференцията.

1977 г. в Тбилиси е следващата конференция на ЮНЕСКО, която има особен принос в разработването на Международна програма по образованието в областта на околната среда.

1987 г. в Москва се провежда Конгресът на ЮНЕСКО „Тбилиси плюс 10“ по образованието за околна среда.

1992 г. в Бразилия, Рио де Жанейро, се провежда конференция на ООН по околната среда и развитието. На нея се приемат: „Програма за 21 век“ и „Декларация за околната среда и развитието“.

През декември 2002 г., Общото събрание на ООН прогласи годините от 2005 до 2014 г. за Десетилетие на образованието за устойчиво развитие (DESD). Поканени са правителствата от цял свят, за да се засили техния принос към устойчиво развитие чрез фокус върху образованието.

Еволюира и съдържанието на понятието ЕО, то се развива непрекъснато. В световната педагогическа и методическа литература са правени многократни опити да се определи най-точно същността на ЕО. Развитие на понятието в хронологичен ред откроява:

1948 – Thomas Pritchard, зам.-директор на Nature Conservancy в Уелс идентифицира необходимостта от синтез на природните и социалните науки, чрез образователен подход, който може да се нарече екологично образование.

1957 – Brennen (по POT, 1978) използва този термин в статия в бюлетина на Масачузет „Информационно общество“.

1964 – Brennen (по SCHOENFELD, 1979), прилага понятието в неговия адрес, към Американската асоциация за Напредъка на науката.

От тези първи стъпки до съвременното, когато ЕО се тълкува като: Образование, което е насочено към формиране на екологична култура, екологично съзнание и екологично поведение в тяхната взаимна връзка и единство с оглед опазване на екологичното равновесие. То е образование за изграждане на екологични компетенции, които са фундамент на екологосъобразното устойчиво развитие. Поставя акцент върху екологичните закони, в основата на екологичното равновесие и на здравословния стил на живот и върху отговорността на човека и обществото за тяхното спазване.

В глобален контекст ЕО може да се разглежда като централна, ключова част на широко обществено движение с цел да се оптимизира използването и опазването на природата за достигане на устойчиво развитие на отделните страни и света като цяло.

Съдържанието на ЕО на съвременния етап се съотнася с такива проблеми като здраве, здравословен начин на живот, човешки права, справедливост, безопасност, социална, религиозна и политическа толерантност. Те са насочени не толкова към съвременния свят, колкото към бъдещето на планетата.

Зацелите на ЕО. Още в приетата в Белград Харта (UNESCO-UNEP, 1976) е формулирана целта на ЕО: да се работи с населението по света, като се запознае с околната среда и свързаните с нея проблеми, за усвояване на знания, умения и нагласи, и се формират мотивация и ангажираност на хората да работят самостоятелно или колективно за решаването на актуални екологични проблеми и предотвратяването на нови.

Няколко години по-късно на конференцията в Тбилиси (1978) е приета Декларация изградена на основата на Хартата от Белград, в която са формулирани целите на ЕО: да се насърчава развиването на съзнание, както и загриженост за екологичните, социални, политически и екологични взаимовръзки в градските и селски региони; да се осигури на всеки човек възможност да придобие знания, ценности, отношение, ангажираност и умения, необходими за опазване и подобряване на околната среда; да се създават нови модели на поведение на индивидите, отделни групи и обществото като цяло към средата.

С развитието на ЕО посочените формулировки са подложени на критичен преглед и разширени. Но все още в основата им са усвояването на знания и умения необходими на екологично грамотните граждани. Организации, форуми и документи като Комисията BRUNDLAND (1989), Конференцията на Обединените нации за Околната среда и развитието в Рио де Жанейро (UNCED, 1992), Солунската декларация (UNESCO, 1998) и Световната среща на върха за устойчиво развитие в Йоханесбург (2002) подчертават значимостта на вижданията за околната среда в контекста на човешките влияния. Тази перспектива е с акцент на околната среда и образованието, като се обръща повече внимание на социалната справедливост, икономика, култура и политика.

Съобразно посочените събития със световно значение целта на ЕО непрекъснато се разширява в насока: формиране, на основата на усвоените знания, на убеждения в социалните норми на екологично поведение, спецификата на които се заключава в това, че те също, както и социалните норми като цяло,

се оформят под въздействие на законите на общественото развитие. Тези норми, регулиращи поведението на човека в съответствие с изискванията на обективните икономически закони и екологичната политика на държавата.

У нас в образователен аспект, като отзвук от посочените тенденции се открояват следните акценти в целите на ЕО:

- Осмисляне на екологичното образование като аспект на образователния процес и като база за изграждане на нов стил на живот за оцеляване на човечеството. Придобиване на екологични знания за запазване на неразрушимостта на природата, повишаване на продуктивните, здравословните и естетически качества на средата и за нейното устойчиво развитие. Усвояване на умения за индивидуална и колективна екологична дейност, ценностни ориентации и готовност за опазване на природата.

- Изясняване на резултатите от екологичното образование във връзка с отделната личност и нейната индивидуална екологична култура, екологично съзнание и поведението по отношение на природната среда. Демонстриране на умения за ефективно взаимодействие: активност, свобода на изразяването, оказване на подкрепа, организационни умения, перцепция и др. Формиране на съзнателно отношение у обучаваните към природата, към своето близко обкръжение и към цялата планета и проява на екологично съзнание и екологично грамотно поведение в ежедневието.

- Операционализиране на целите и ориентирането им към общочовешки ценности. Въвеждането на ДОИ позволява да се създаде по-точен инструментариум за оценка ефективността на ЕО. Едни от целите залегнали в ДОИ заслужаващи внимание са уменията за вземане на решения и развитието на екологичните компетенции.

Анализа в развитието на иновациите в системата на ЕО показва, че съществуват редица проблеми от общометодологичен и дидактичен характер. Един от тях е понятийния апарат.

Основни понятия в сферата на ЕО на съвременния етап са:

Екологична грамотност. Насърчаването на гражданската ангажираност с проблемите на околната среда за реални екологични действия, започват с екологичната грамотност. Много хора са чували за екологичните проблеми, но не познават тяхната същност и възможностите да участват в тяхното преодоляване. Екологичната грамотност включва научни, социални, икономически, организационни и етични измерения. В днешния свят, екологична грамотност не е лукс. Екологична грамотност означава разбиране за това как човешките решения и действия влияят на качеството на околната среда, както и разбирането, че използвайки като основа за отговорно и ефективно гражданство, личеният избор и социалните политики имат последствия за природния свят. Хората се нуждаят от знания и умения, да търсят решения, които поддържат нивото на общественото здраве и качеството на околната среда.

Други определят екологичната грамотност като познание за общественото здраве и безопасност. Екологично грамотни хора знаят: че правейки избор като хора и като потребители влияят върху околната среда; как с този избор може да

помогне или навреди на околната среда, както и способността на Земята да поддържа необходимите параметри за бъдещите поколения; какво те трябва да направят самостоятелно или като част от общността, за да се запази и поддържа здравословна околна среда, да се използват пестеливо нейните ресурси, така че хората да могат да се насладят на добро качество на живот за себе си и своите деца.

Екологично съзнание. Основни характеристики на екологичното съзнание са:

Научни знания, прогностичност, грижа за природата, грижа за човека, осъзнаване на общите закономерности в развитието на обществото и природата.

Висша присъща само на човека форма на отражение на взаимоотношенията между природата и обществото.

Екологичното съзнание включва следните компоненти: екологични знания; екологично самосъзнание; целепологаща дейност, насочена към оптимизиране на взаимодействието с природата; система от интелектуално, нравствено, икономическо, естетическо и ценностно отношение към природата и средата, проявяващи се в практическата дейност на човека и обществото.

Развитие на екологичното съзнание се осъществява в два плана: филогенетичен – еволюция на общественото екологично съзнание; онтогенетичен – усвояване на общественото съзнание от отделната личност през индивидуалното ѝ развитие и формиране на индивидуално екологично съзнание (КОСТОВА, 2003)

При формирането на екологично съзнание съществена роля играят: връзката между природните и обществени науки. Екологичното съзнание се влияе твърде много от социализацията на подрастващите, техния опит придобит сред природата, от техните ценностни характеристики и от средствата за осведомяване.

Отговорно отношение към околната среда. Съдържа два компонента: готовност за дейност – формира се от потребностите, ценностите, идеалите и активната жизнена позиция; способност за дейност – включва следните умения прогнозиране на различни варианти на последиците, вземане на решения, избор на начин за дейност.

Екологичната отговорност е интерактивно нравствено-екологическо качество, проявяващо се преди всичко адекватно отговорно отношение на личността към природата съдържащо в себе си такива признаци и категории като отзивчивост, загриженост и др.

На съвременния етап на развитие, сред видовете отношения особено място заема икономическото, което днес господства с отрицателните си страни и се изразява в консумативност и натиск на рекламата, създаващи натиск върху ресурсите. Икономическото отношение към природата трябва да се основава на екологичните закони на кръговрата и екологичното равновесие, т.е. равновесието между потреблението и възстановяването на ресурсите или разумното им ползване, а така също и отчитане на потребностите на бъдещите поколения.

Екологична култура. Това понятие е дефинирано нееднократно:

Правила на поведение, знания, убеждения, готовност за дейност и практически действия по опазване на природата.

Система от материални и духовни ценности, създавани от човека в неговата обществена практика, която материализира и регламентира взаимоотношенията между обществото и природата.

Система от знания за взаимодействието на обществото и природата, ценностни екологични ориентации, система от норми и правила на отношение към природата, умения и навици за изучаването и опазването ѝ.

Екологичната култура е: индивидуална – притежание на индивида; обществена /комунална/ притежание на определена група от хора; общочовешка екологична култура – резултат от историческото развитие на човечеството и отразена в неговата материална и духовна култура. Културата и съзнанието са тясно свързани. (КОСТОВА, 2003)

Екологична етика. Напоследък все по-осезателно си пробива път схващането за разработване на нова етика за оцеляване, ориентирана към бъдещето. В нея ще може да се осмисли по-пълно взаимната зависимост между природата и културата. Такава етика изисква промяна на отношението на хората към себе си и към природата, защото нито Земята, нито човекът е център на Космоса. Все по-голяма е необходимостта екологично ориентираната ценностна система да замести икономически ориентираната (МАТЕЕВ, 2001).

В екологичната етика ЮНЕСКО (1998) включва „морал, стандарти на поведение, екологично съзнание или морал, в които рефлексират ангажираност и отговорност към средата (растенията и животните) и към бъдещите поколения на хората. Екологичната етика е ориентирана към общество в хармония с природата, от която зависи неговото оцеляване и добруване“.

Екологичната етика, това са моралните принципи, които ръководят човешкото отношение към околната среда, както и правилата за поведение в околната среда с грижа за опазване (GLOSSARY OF ENVIRONMENT STATISTICSQ 1997).

Екологичната грамотност, екологичната култура, екологичното съзнание и екологичната етика регулират *екологичното поведение*. То се изразява в постъпки и действия, съхраняващи природата и собственото здраве. Екологичното поведение се определя много по-силно от личния опит отколкото от знанията и за неговото формиране.

Новите реалности в процеса на ЕО. В съвременния свят се наблюдава криза на ценностната система. Ето защо се счита, че ЕО един от най-ефективните пътища за осъзнаване на общата криза на нашата планета. То може да помогне за осъзнаване на социалните проблеми, преживявани от различни страни.

ЕО трябва да: обясни сложните екологични проблеми; демонстрира значимостта на всеки жив организъм; формира екологично съзнание; развива чувство за лична отговорност; да се учат подрастващите да достигат до позитивни изменения в техния живот; показва положителни примери на решения на екологични проблеми; разширява участието на обществеността в решаването на екологични проблеми.

От казаното става ясно, че:

- ЕО интегрира когнитивната, афективната и психомоторна сфера на личността. Оттук и идеята, че ЕО се счита за фундаментално.
- Осъществява се чрез гъвкава и адаптивна организация.
- Насочено е към бъдещето и изисква прогнозиране.
- Оперира в отворени ситуации.
- Същността му е в дейностите.
- Добре се реализира в природни условия.
- Зависи от качеството на учебната среда.
- Съществен е приносът на новите информационни технологии в обновяване на процеса на ЕО.
- Днес акцент се поставя на здравето – зависимостта на физическото и психическото здраве на човека от здравето на средата.
- Разширява се схващането за средата (околната среда), като се обхващат физическите, биологичните, социалните, културните и икономически реалности интегрирани в единно цяло.
- Необходимост ЕО да се осъществява през целия живот – непрекъснато ЕО.
- Утвърждаване на концепцията за дейностния и личностно ориентиран подход, предполагащи поддръжане на процесите на самопознание, самоусъвършенстване и самореализация личността на подрастващите, развитие на неговата неповторима индивидуалност.
- В схващането за ЕО се вплита устойчивото развитие.

Образование за устойчиво развитие (ОУР). Основите на ОУР са заложени в доклада „Нашето общо бъдеще“, подготвен от Международната комисия по околната среда и развитието при ООН през 1987 г. Съгласно този документ, за да бъде устойчиво развитието, то трябва да посрещне потребностите на сегашното поколение, без да пречи на способностите на бъдещите поколения да посрещнат своите потребности. По-усилено за устойчиво развитие се заговори на конференцията по Околната среда и развитието, проведена в Рио де Жанейро (Бразилия) през 1992 г., на екологичния форум в Йоханесбург 2002 г. това понятие доби гражданственост, наред с понятието ОУР. В тези понятия се интерпретира идеята за единството в развитието на природата, обществото и икономиката.

Бъдещото ОУР до голяма степен зависи от това, как самото понятие УР ще се тълкува и възприема в близкото десетилетие.

Характеристики на УР. Отчитане многоаспектността на околната среда и на начините на взаимодействие на обществото с природата; алтернатива на консуматорското общество, като изход от развиващата се криза в отношението към околната среда и към природните ресурси; формира модели на поведение, поддържащи екологичното равновесие и качество на средата; интеграция на всички социални, икономически и научни фактори, и на всички образователни институции за подкрепа на устойчивото развитие на обществото и за привеждане на образованието в съответствие с обществените потребности и европейс-

ките измерения; отчитане на предимствата на демокрацията и на потребностите на демократичното общество в условията на глобализация.

Една научна дисциплина или група учени не могат да обезпечат решаването на всички задачи, свързани с ОУР. Този тип образование черпи своите сили от много научни дисциплини, от различни педагогически и културно-исторически системи.

От посоченото ставя асно, че самото понятие УР е доста сложно за осмисляне и интерпретация, още повече, че е необходимо да се създаде съответен теоретически фундамент за по-нататъшни разработки по проблемите на УР. ОУР представлява определена комбинация или система на вече реално съществуващи или токущо възникващи идеи, принципи, знания, умения, ценности, отношения, структурирани по определен начин около категорията УР.

Движението от основополагащи категории и понятия за УР към съответните учебни програми е изключително труден процес. Работещите учебни програми трябва да се основават не само на реално доминиращи обществени ценности, но и да имат представа за това какво трябва да бъде обществото в бъдеще.

Посочените проблеми от глобален характер се задълбочават от редица противоречия, характерни за образователната система на съвременния етап на развитие, възникнали между:

- Съществуващата система на развитие на ЕО и необходимостта от формиране на нови ценностни ориентации в отношенията човек – природа;
- Наличие на интеграционни процеси в ЕО и липсата на необходимото програмно обезпечаване;
- Възникване на иновационни процеси в практиката на ЕО и липсата на добра подготовка на учителите за тяхната реализация;
- Остра социална потребност възпитаване на ценностно-смыслово отношение към природата и потребителската същност на съвременната индустриална цивилизация и др.
- ОУР е образование за личностното и социалното развитие, което включва екологични, социални (социално-политически и социално-културни) и икономически измерения на развитието. Интегрира природозащитното, екологичното, здравното, гражданското и т.н. образование в едно цяло. То е образование за взаимоотношенията в нашия „общ дом на живота“. ОУР поставя акцент върху самия живот във взаимодействието между природа и култура.

Основните **заклучения и изводи**, които се открояват в настоящата разработка са:

В глобален (световен) контекст ЕО се разглежда като ключова, централна част от широко обществено движение с цел – оптимизиране използването и охраната на природата и достигане на устойчиво развитие, на отделните страни и света като цяло.

В педагогически аспект ЕО се разглежда като актуален социално-икономически, педагого-психологически и хуманитарно-етически проблем, съ-

държанието и същността на който се проявява в процеса на формиране у личността на екологична култура, основен признак на която е отговорното отношение към природата.

В съдържанието на съвременното ЕО се налага екоцентричната парадигма, която утвърждава цялостен и етически ориентиран подход към разкриване на обективната универсална ценност на природата, подчертавайки нейната уникалност и обективна самоценност.

Грижливо и отговорно отношение на човека и обществото към феномена на живота във всичките форми на неговото проявление, създава благоприятни условия за установяване на нова екологична етика, за прибавяне на морални аспекти в целите и задачите, съдържанието и методите на изследвания проблем.

Качественото усъвършенстване на теорията и практиката на ЕО изисква съществени парадигмални движения напред в екологичната философия.

ЛИТЕРАТУРА:

BRUNDLAND G. 1989. Our Common Future. The World Commission on Environment and Development NY Oxford University Press.

GLOSSARY OF ENVIRONMENT STATISTICS, STUDIES IN METHODS. 1997. Series F, No. 67, United Nations, New York.

UNCED. 1992. Agenda 21. Programme of Action for Sustainable Development. Rio Declaration on Environment and Development. NY. United Nations.

UNESCO-UNEP. 1976. The Belgrade Charter Connect: UNESCO-UNEP Environmental Education Newsletter, Vol. 1 (1) pp. 1-2.

UNESCO. 1978. Final Report Intergovernmental Conference on Environmental Education. Organized by UNESCO in Cooperation with UNEP, Tbilisi, USSR, 14-26 October 1977, Paris: UNESCO ED/MD/49.

UNESCO. 1998. Environment and Society: Education and Public Awareness for Sustainability. Proceedings of the Thessaloniki International Conference. Paris: UNESCO.

UNITED NATIONS. 2002. Report of the World Summit on Sustainable Development Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002. New York: United Nations.

КОСТОВА З. 2003 Концептуализация на екологичното образование. С., ФАБЕР, с. 254.

МАТЕЕВ Г. 2001. Екологична етика. Велико Търново, Сириус, с. 260.

CONTEMPORARY ASPECTS OF THE ECOLOGICAL EDUCATION

Zlatka P. Vakleva

*University of Plovdiv, Faculty of Biology,
24 Tzar Assen Str., 4000 Plovdiv, BULGARIA
E-mail: zlatkavakleva@yahoo.com*

The material present one research on the modern aspects in the environmental education, with are outlined notions: environmental education, environmental literacy, environmental ethics, and responsible behavior toward the environment etc.